

Kyläkouluista lähiökouluihin 1945–1960

Sirkkaliisa Jetsonen, yliarkkitehti, Museovirasto

Suuret ikäluokat tulevat kouluikään – koulurakentamisen taustoja

Toisen maailmansodan jälkeen Suomi toipui aluemenetyksistä, maksoi sotakorvaukset, asutti siirtoväen ja rintamamiehet. Maatalousvaltainen yhteiskunta teollistui ja vähitellen myös kaupungistui. Tarvittiin uusia kouluja niin maaseudulle, taajamiin kuin kaupunkeihinkin.

”Kansakoulujen uudisrakennustyöt ovat kuluvan vuosikymmenen suurin kunnallinen rakennustehtävä. Siirtoväen aiheuttama väestönkasvu koulupiireissä, sodanjälkeisten poikkeuksellisen suurten ikäluokkien tulo kouluikään sekä yleistä oppivelvollisuutta tehostaneet lainmuutokset – rajaseuduilla näiden lisäksi sodan aikaansaamat hävitykset – ovat luoneet tilanteen, joka ilmenee tuntuvana kansakoulutilan puutteena kautta maan asettaen kunnat raskaiden rakennustehtävien eteen.”⁽¹⁾

Koululaisia Nokian Kankaantaan koulun pihamaalla. Kuva: Matti Poutvaara / Museoviraston Kuvakokoelmat.

Toteamus vuodelta 1953 tiivistää koulurakentamisen haasteet. Uudistiloja raivattiin maaseudun syrjäisiin kolkkiin 1940-luvun lopun asuttamisessa, ja lukuisia pieniä kansakouluja rakennettiin haja-asutusalueille. Kouluverkosta tehtiin tiheä, jottei koulumatka ylittäisi viittä kilometriä.⁽²⁾ Kunnan järjestämät koulukuljetukset ja oppilasasuntoloiden rakentaminen vähensivät vain hieman koulujen tarvetta. Omaa kyläkoulua arvostettiin.

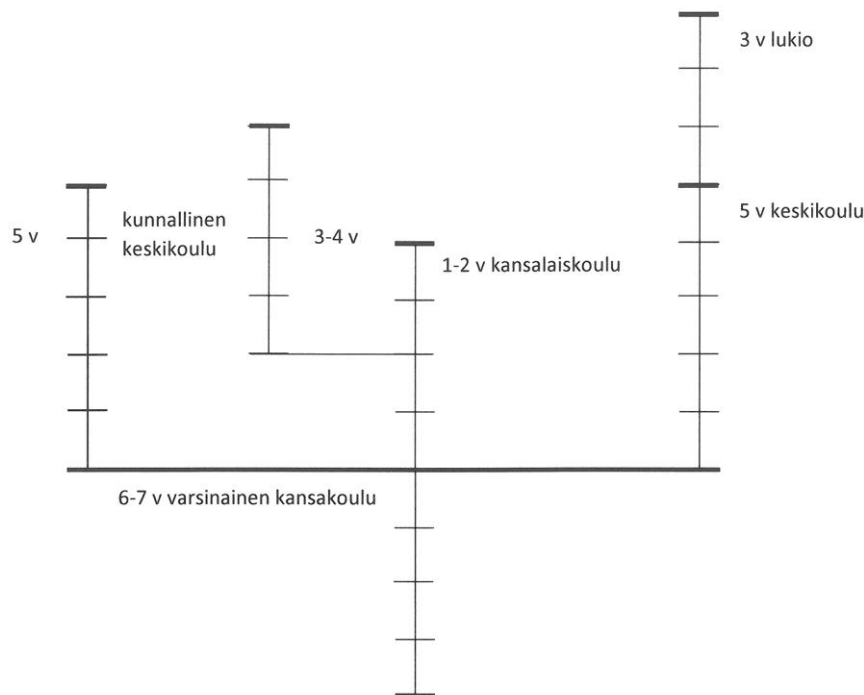
Suuret ikäluokat eli 1940-luvun loppuvuosina syntyneet lapset tulivat oppivelvollisuusikään 1950-luvun alusta alkaen. Vuonna 1951 kansakoulupiireissä oli noin 4 000 omaa koulutaloa, ja määrä kasvoi.⁽³⁾ Laajimmillaan kansakouluverkosto oli 1960-luvulle tultaessa.⁽⁴⁾ Koulutilojen tarve pysyi korkeana koko 1950-luvun. Monissa kaupunkikouluissa oppilaat kävivät koulua aamu- ja iltavuorossa. Kaupungeissa ja taajamissa koulurakentamista vauhdittivat uudet asuinalueet ja alkava lähiörakentaminen.

Oppikouluissa ikäluokkaruuhka näkyi 1950-luvun puolivälin jälkeen. Yhteiskunta ”monipuolistui”, maataloustyön lisäksi tarjolla oli toimistotyötä. Tarvittiin kaupallista osaamista ja insinöörejä teollisuuden palvelukseen. Yleissivistävän koulutuksen arvostus kasvoi, ja oppikoulu vastasi näihin tarpeisiin. Koulumuodosta tuli suosittu, yksityisten oppikoulujen määrä kaksikertaistui 1940–1960.⁽⁵⁾

Kun 1960-luvulta alkaen maalta muutettiin kaupunkeihin, monet maaseudun kansakoulut jäivät ilman oppilaita ja ne lakkautettiin. Kehitys on jatkunut samana. Esimerkiksi Sodankylässä rakennettiin 23 uutta koulua 1947–1957. Enimmillään kunnassa oli 33 koulua, joista vuonna 2012 jäljellä oli enää seitsemän.⁽⁶⁾ Kyläkouluja on otettu muuhun käyttöön, osa on purettu. Vuonna 2007 koulukäytössä oli yhä noin 1 500 peruskoulua ja lukiota, jotka oli rakennettu ajanjaksona 1945–1959.⁽⁷⁾

Kansakoulut ja oppikoulut – erilaiset opintopolut

Maassamme oli käytössä rinnakkaiskoulujärjestelmä. Ensimmäisten kansakouluvuosien jälkeen osa oppilaista jatkoi kansakoulussa ja edelleen jatko-opetuksessa. Osa pyrki ensimmäisten kansakouluvuosien jälkeen oppikouluun, kävi sitä keskikoulun verran tai jatkoi lukiossa ylioppilaaksi asti.⁽⁸⁾ Kouluvalinnat johtivat erilaisiin opintopolkuihin. Kansakoulusta ja jatkoluokilta, sittemmin kansalaiskoulusta, siirryttiin ammatilliseen koulutukseen ja käytännön ammatteihin. Oppikoulu mahdollisti opisto-opinnot, ylioppilastutkinto opiskelun yliopistossa ja korkeakoulussa.

Rinnakkaiskoulujärjestelmän opintopolut eriytyivät kansakoulun alimpien luokkien jälkeen. Lähde: Isosaari, Jussi 1970. Suomen koululaitoksen rakenne ja kehitys.

Vuonna 1948 oppivelvollisuusikä pidennettiin seitsemään vuoteen niissä kansakouluissa, joissa ei ollut päiväjätkökoulua.⁽⁹⁾ Jatkoluokat vakiintuivat kansalaiskouluksi 1950-luvun lopun kansakoululain uudistuksessa. Koulujen rakentamiseen kehitys vaikutti 1960-luvun puolella. Kunnallisia kokeilukeskikouluja perustettiin heti sotien jälkeen,⁽¹⁰⁾ mutta niiden määrä jäi vähäiseksi 1950-luvulla.⁽¹¹⁾ Köyhässä ja syrjäisessä kunnassa voitiin kunnallinen keskikoulu perustaa myös osaksi kansakoulua vuosien 1957 ja 1958 kansakoulusäännösten ansiosta.⁽¹²⁾

Oppikouluja perustettiin ahkerasti myös kaupunkien ulkopuolelle. Oppikouluista pääosa oli yksityisten kannatusyhdistysten alullepanemia. Ne kamppailivat usein taloudellisissa vaikeuksissa, joten monet oppikoulurakennukset toteutettiin vaiheittain muutaman vuoden aikana. Yksityisten tahojen lisäksi valtio rakensi oppikouluja. 1950-luvulla uudisrakennuksen saivat mm. Kotkan yhteislyseo, Riihimäen tyttölyseo, Varkauden yhteislyseo, Joensuun tyttölyseo ja Seinäjoen lyseo. Koulujen rakennuttajatahoja olivat siis sekä kunnat, yksityiset yhdistykset ja valtio.

Yhtenäiskoulussa koko ikäluokka on kaikille annettavan yhtenäisen opetuksen piirissä. Sen kehittäminen aloitettiin ennen toista maailmansotaa ja jatkui aktiivisena 1940-luvulla. Keskustelu ja tavoitteet olivat myös poliittisia. Koulujärjestelmää ei vielä uudistettu perinpohjaisesti, vaikka esimerkiksi koulunkäyntiajan pituutta kansakoulussa lisättiin.⁽¹³⁾ Peruskoulujärjestelmään siirryttiin 1970-luvulta alkaen, jolloin oppikoulusta tuli usein yläaste tai lukio. Siirtymävaiheessa 1970-luvun kuluessa kannatusyhdistysten koulukiinteistöt tulivat kunnan omistukseen.

Luokkahuone kaiken perustana – koulurakennuksen toiminnallisuus ja tilat

Kansakoulujen ja oppikoulujen opetusohjelmat poikkesivat toisistaan. Tämä johti erilaisiin toiminnallisiin tarpeisiin, vaikka luokkahuone kummassakin koulumuodossa oli tilaohjelman perusyksikkö. Luokkahuoneiden lisäksi keskikokoisessa kansakoulussa maaseudulla oli voimistelujuhlasali puku- ja suihkutiloihin, käsityönopetustilat sekä luonnontiedon luokka. Lisäksi kouluun kuuluivat koulukeittola, kirjasto- ja kerhohuone, opettajainhuone, aula ja käytävät sekä wc:t, joihin usein oli sisäänkäynti ulkoa. Kaupunkikoulun tilaohjelma oli monipuolisempi ja sisälsi enemmän erikoisloukkia tai muita tiloja, esimerkiksi koululääkärin ja -hammaslääkärin vastaanottotilat.

Vasemmalla Kuusamon kirkonkylän kansakoulun luokkakuvaa 1952. Kuva: Pauli Jänis / Museoviraston Kuvakokoelmat. Oikealla Kangasalan keskikoulussa luokkahuonesiipi, voimistelusalali ja opettajien asuntosiipi rajaavat piha-aluetta. Kuva: Pekka Kyytinen / Museoviraston Kuvakokoelmat.

1950-luvun koulurakennuksen tyypillinen jäsentely perustui luokkahuoneiden rivistölle. Luokkasiipi oli keski- tai sivukäytävällinen, ja siitä erillään oli voimistelusalisiipi. Maaston muodoista ja arkkitehtonisista tavoitteista riippuen siivet saatettiin sijoittaa peräkkäin porrastetusti tai toisiinsa nähden erisuuntaisesti. Siivistä tuli yleensä keskenään erikorkuisia, koska tilojen kerrokorkeudet ja -luvut poikkesivat toisistaan. Rakennuksen muodolla voitiin rajata ja suojata valoisaan ilmansuuntaan avautuvaa koulupihaa.

Monikerroksisissa rakennuksissa yhteiset tilat kuten ruokasali, käsityön tilat ja kerhohuone sijoitettiin yleensä ensimmäiseen tai pohjakerrokseen, ja ylemmissä kerroksissa oli luokkahuoneita. Opettajainhuone pyrittiin sijoittamaan keskeiselle paikalle.

Jatkokoulussa käytännön opetuksen edellyttämistä opetustiloista kotitalousopetushuoneisto tuli ensimmäisten joukossa valtionavun piiriin 1950-luvun puolivälissä.⁽¹⁴⁾ Kansalaiskoulussa oli

monipuolisia opetustiloja. Esimerkiksi Hyvinkään kansalaiskoulussa (1959–1960) oli teorialuokkien lisäksi metalli-, puu- ja sähkötyöpajoja, kutomo ja harjoitusmyymälä.⁽¹⁵⁾

Hyvinkään kansalaiskoulussa oli kolme opetuskeittiötä. Kuva: Pertti Ingervo / Arkkitehtuurimuseo.

Keskikäytäväkouluja, joissa luokkahuoneet sijaitsivat peräkkäin käytävän molemmilla puolilla, rakennettiin erityisesti ajanjakson alkupuolella. Kapeampirunkoinen sivukäytäväkoulu, jossa luokat ovat käytävän toisella sivulla, oli tavoitellumpi, koska siinä luokkahuoneet voitiin suunnata paremmin valon ja ilmansuuntien mukaan. Isoissa kouluissa saattoi olla molempia käytäväratkaisuja. Esimerkiksi Sodankylän keskuskoulussa (1948–1951)⁽¹⁶⁾, johon sijoittuivat myös kunnankirjaston huoneisto ja kunnallinen keskikoulu, on sekä sivu- että keskikäytävällinen siipi. Eri toimintojen yhdistäminen vaikutti koulun sisäiseen liikenteeseen: jotta toisistaan erilliset kulkureitit olivat mahdollisia, tarvittiin useita portaikkoja.⁽¹⁷⁾

Sodankylän keskuskoulussa oli kansakoulun lisäksi keskikoulu. Koulurakennus hallitsee taajaman maisemaa edelleen. Kuva: Heikki Havas / Arkkitehtuurimuseo.

Aineluokat eli kunkin aineen opetukseen varatut omat luokkahuoneet tulivat käyttöön 1940-luvun lopulta alkaen. Järjestelmä soveltui oppikouluun eri oppiaineiden, kuten kemian, fysiikan ja kuvaamataidon, ja niiden edellyttämien opetusvälineiden takia. Aineluokat tehostivat tilankäyttöä.

Ensimmäisiä esimerkkejä aineluokkiin perustuvista kouluista olivat Keravan yhteiskoulu (1949)⁽¹⁸⁾ ja Munkkiniemen yhteiskoulu (1952).⁽¹⁹⁾

Maksuton kouluateria tuli järjestää kansakoululaisille vuoteen 1948 mennessä.⁽²⁰⁾ Koska erillinen ruokailusali tuli valtionavustuksen piiriin vasta 1960-luvun lopulla, maalaiskuntien kansakouluissa ruokailtiin luokkahuoneissa tai voimistelusaleissa, jopa eteishalleissa. Ruokailutilan ja juhla-voimistelusalin yhdistelmä saattoi olla suunniteltu toimimaan paikkakunnan juhlahuoneistona. Kirjasto oli olennainen osa kansakoulua, yleensä yhden huoneen kokoisena.⁽²¹⁾ Se palveli koululaisten lisäksi lähiympäristön asukkaita.

Vasemmalla: Vaasan Raviradan koulun (Osmo Sipari, nyk. Hietalahden koulu) ruokasali on valoisa kahteen suuntaan avautuvien ikkunoiden ansiosta. Yläpohjan palkit ovat näkyvissä ja jäsentävät pitkänomaista tilaa. Kuva: Olavi Airaksinen / Arkkitehtuurimuseo. Oikealla: Utajärven keskuskoulun (Aarne Ervi, 1950) voimistelusalin taitteinen katto ja vaneriverhotut seinät antavat tilalle juhlayan luonteen. Kuva: Roos / Arkkitehtuurimuseo.

Koulutilojen käyttö muuhun kuin koulutyöhön oli mahdollista rajoitetusti.⁽²²⁾ Poliittisiin tilaisuuksiin tiloja ei saanut, mutta varhaisnuorisotyö eli opinto- ja laulukerhotoiminta kuului kansakoulun tehtäviin. Terveysisaren neuvonta, äänestäminen vaaleissa samoin kuin musiikki-illat ja toisinaan elokuvaesityksetkin kuuluivat koulujen iltakäyttöön. Kulosaaren yhteiskoulun (1954–1955)⁽²³⁾ tiloja käytettiin monipuolisesti kouluajan ulkopuolella. Koulussa toimi elokuvateatteri 1955–1960.⁽²⁴⁾

Opettajien ja talonmiehen asunnot olivat 1950-luvulla tyypillinen osa koulukokonaisuutta. Asunnot kuuluivat kansakoulun henkilökunnan luontoisetuihin ja vaihtelivat kooltaan huoneesta ja keittiöstä kolmioon. Asunnot sijoitettiin joko omaksi siivekseen koulurakennuksen jatkeeksi tai erilliseen asuinrakennukseen koulutontille. Navetta saattoi maaseudulla kuulua koulurakennusten ryhmään 1950-luvun puoliväliin saakka.⁽²⁵⁾

Korkeista mataliin kouluihin

1950-luvun koulurakentamista leimasivat yhtäältä taloudelliset rajoitukset ja toisaalta uudet, kokeilevat ratkaisut tilojen järjestelyissä, luokkahuoneissa ja valaistuksessa.

Yleisenä tavoitteena oli matala – yksi- tai kaksikerroksinen – koulurakennus. Sitä perusteltiin monilla seikoilla. Arkkitehti Jorma Järvi kirjoitti 1950-luvun puolivälissä artikkelin ”Koulurakennuksista”. Hän totesi, että yksikerroksinen rakennus on yhtä halpa kuin kolmikerroksinen ja luokkahuoneiden muoto saadaan siinä vapaammaksi. Valaistus voidaan

järjestää luokkiin kahdelta puolelta. Rakennuksiin ”saadaan suurempi viihtyvyys ja mittakaava, joka on sopusoinnussa sen käyttäjien, lasten, kanssa ja liittyy paremmin luontoon ja maaseudulla tai kaupunkien omakotialueilla myös läheisiin naapureihin.”⁽²⁶⁾

Meilahden kansakoulukilpailua 1949 pidetään matalien koulurakennusten uranuurtajana.⁽²⁷⁾ Matalissa rakennuksissa tilojen järjestely monimuotoistui. Luokkien valaisemista kahdelta sivulta tavoiteltiin, vaikka se toteutui harvoin.

Meilahden kansakoulun (Osmo Sipari) kaarevaseinäinen rakennus rajaa etelään avautuvaa pihaa. Kuva: Otso Pietinen / Arkkitehtuurimuseo.

Pedagogiset uudistukset eivät juuri näkyneet koulusuunnittelussa. Opettaja oli pöytänsä ääressä katederilla liitutaulu takanaan. Oppilaat istuivat pulpettirivistöissään kasvot kohti opettajaa ja liitutaulua. Pulpetit muuttuivat kahdenistuttavista paripulpeteista yhden oppilaan pöydiksi ja irtotuoleiksi. Mahdollisimman neliömäistä luokkahuonetta pidettiin hyvänä. Harvinaisiksi poikkeuksiksi jäivät monikulmaiset tai muutoin jäsennellyt luokkahuonemuodot. Tapiolan yhteiskoulussa Espoossa (1957–1960)⁽²⁸⁾ olivat erikoisluokat kuusikulmaisia, ja kotkalaisen Otsolan koulun (1951–1953)⁽²⁹⁾ luokkahuoneissa on erkkerit.

Vasemmalla: Tapiolan kansakoulun luokkahuoneessa on yläikkunarivi käytäväseinällä. Loisteputkivalaisimet on upotettu kattopinnan tasoon. Kuva: Pietinen / Arkkitehtuurimuseo. Oikealla: Tapiolan yhteiskoulun erikoisluokat olivat kuusikulmaisia. Luentosalin tapaan porrastettu lattia oli näkyvyyden kannalta oivallinen. Kuva: Kivi / Arkkitehtuurimuseo.

Valaistuksen merkitystä koulutyöskentelyssä pidettiin kouluhygienian tärkeänä osana.⁽³⁰⁾ Sekä päivänvalon että keinovalon ominaisuuksista kirjoitettiin muun muassa Opettaja-lehden artikkeleissa. Loistevalaisimet alkoivat 1950-luvun alussa saada jalansijaa kouluissa, vaikka esimerkiksi loistelampun valosävyistä ja heijastuksista oltiin huolestuneita.⁽³¹⁾

Matalissa koulurakennuksissa vesikattomuodot monipuolistuivat. Korkea harjakatto korvattiin esimerkiksi epäsymmetrisillä tai vastakkaisilla pulpettikatoilla, jotka mahdollistivat yläikkunat. Luonnonvaloa saatiin luokkaan kahdelta suunnalta: sekä yläikkunoiden että normaalien ikkunoiden kautta. Yksikerroksisissa kouluissa käytäville voitiin sijoittaa kattoikkunoita. Käytäväseinällä olevien yläikkunoiden kautta valo saatiin tulemaan myös luokkahuoneisiin.

Uusia pohjaratkaisuja toteutettiin 1950-luvulla. Hallikouluksi kutsutaan ratkaisua, jossa luokkahuoneet ryhmitettiin monikäyttöisen keskushallin ympärille. Hallit vaihtelivat kooltaan ja käyttötavaltaan. Ensimmäinen toteutus on Rovaniemen yhteislyseo (1949–1952)⁽³²⁾, jossa kolmikerroksista keskustilaa kiertävät luokkahuoneisiin johtavat parvekkeet. Kouvolassa Sarkolan kansakoulun (1957)⁽³³⁾ kaksikerroksiseen halliin tuli luonnonvaloa yläikkunoista. Erillisen sisäänkäynnin ja pienaulan ympärille ryhmitelty luokkahuoneet (solut) olivat tilallisesti tehokkaita ja niillä vältettiin pitkien käytävien hälyisyys. Soluperiaate oli luontevin yksikerroksisissa kouluissa, joiden eteistiloista päästiin suoraan pihalle. Helsinkiläinen Pakilan koulu (1954)⁽³⁴⁾ kierreportaineen on esimerkki solukoulun sovittamisesta kaksikerroksiseen rakennukseen.

Vasemmalla: Rovaniemen yhteislyseon keskihallia käytettiin aamunavauksiin ja muihin koulun yhteisiin tilaisuuksiin. Kuva: Eino Mäkinen / Arkkitehtuurimuseo. Oikealla: Pakilan kansakoulun luokka-aulaa kierreportaineen. Kuva: Heikki Havas / Arkkitehtuurimuseo.

Vaikka muutos monikerroksisista kouluista matalampiin alkoi 1950-luvun alkupuolella, monikerroksisia kouluja rakennettiin vielä läpi vuosikymmenen.

Tiilikouluista elementtikokeiluihin – rakennustavoista ja materiaaleista

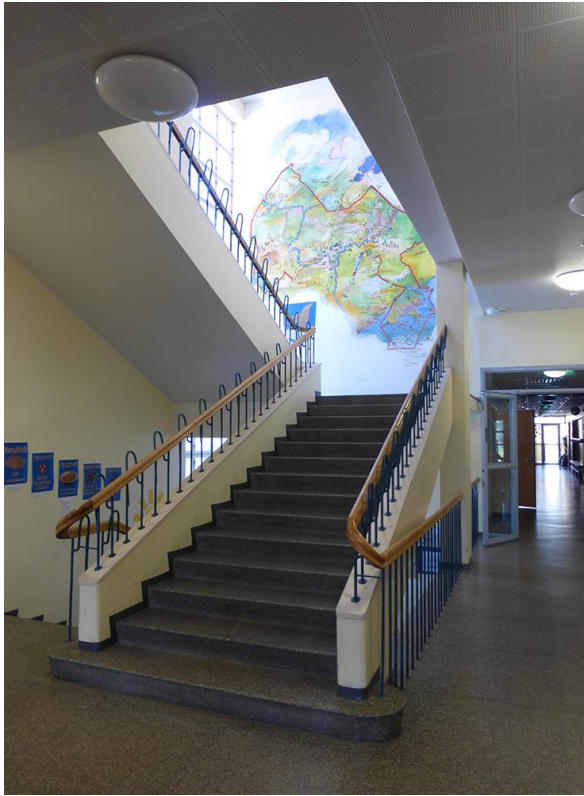
Koulujen rakennustapa muuttui 1950-luvun aikana. Vuosikymmenen alkupuolella pääasiallinen runkomateriaali oli tiili ja loppupuolella teräsbetoni. Maaseudun pienimmät kyläkoulut olivat puurakenteisia. Paikalla rakentaminen oli vallitseva toteutustapa, vaikka erilaisia ulko- tai väliseinäelementtejä käytettiin jonkin verran vuosikymmenen loppupuolella. Esimerkiksi Espoossa Tapiolan (1957) ja Kauklahden kansakouluissa (1958) oli puuelementtejä käytävien väliseinissä ja ulkoseinissä.⁽³⁵⁾ Lohjan yhteiskoulussa (1954) oli kevytbetoniset ulkoseinä- ja välipohjaelementit.⁽³⁶⁾ Poikkeuksellisia ratkaisuja kantavissa rakenteissa olivat betoninen kuorirakenne Tapiolan yhteiskoulun voimistelusalissa (1960)⁽³⁷⁾ tai epäsymmetriset betoniset ristipilarit Imatralla Vuoksenniskan yhteiskoulun (1957–1958)⁽³⁸⁾ juhlasalissa. Oulussa Karjasillan keskikoulun (1957–1958) kattorakenne tehtiin keskeltä tuettuna kaksipuoleisena puuristikkona, jolloin ulkoseinälinjassa ei tarvittu kantavia rakenteita.⁽³⁹⁾ Kevytrakenteisia levyrakenteita alettiin käyttää väliseinissä.

Tapiolan kansakoulu sijaitsee Silkkiniityn reunalla. Matalat luokkasiivet rajaavat väliinsä sisäpihan. Kattovalot tuovat päivänvaloa yläkoulun luokkiin ja alakoulun keskikäytävälle. Kuva: Teuvo Kanerva / Museoviraston Kuvakokoelmat.

Koulujen pintoihin ja rakennusosiin kohdistuu kova kulutus. Materiaalivalinnoissa korostui kestävyys, materiaalit olivat harkittuja ja luonteikkaita. Portaikoissa, auloissa ja käytävillä yleisin lattiamateriaali oli mosaiikkibetoni, jota saatettiin kuvioda. Luokkahuoneissa käytettiin linoleummattoja. Muovipohjaiset lattiaalat tulivat käyttöön 1950-luvun lopulla. Tilojen akustiikkaan kiinnitettiin huomiota, ja rei'itetyt kipsilevyt sekä muut äänenvaimennuslevyt yleistyivät. Aulatiloja, portaikkoja ja osin käytäviäkin korostettiin materiaalivalinnoilla tai erityisin yksityiskohdin: ovien pieliä päällystettiin keraamisilla laatoilla, rappauksen ja maalauksen rinnalle

tehtiin puhtaaksimuurattuja tiilipintoja etenkin käytäville ja auloihin. Reikätiiltä kyljelleen muurattuna käytettiin akustisena verhouksena, ja sen ulkonäkö oli koristeellinen. Monikerroksisten koulujen portaikkojen pinnakaiteet detaljoitiin huolellisesti. Kouluille ominainen yksityiskohta on porraskaiteen puiseen käsijohteeseen tehty nappula tai muu pystyosa, joka estää liukumisen kaidetta pitkin.

Vasemmalla Rekolan koulun portaikko pinnakaiteineen ja puisine käsijohteineen. Portaikon seinän maalaus kuvaa 1950-luvun Vantaata. Kuva: Sirkkaliisa Jetsonen, Museovirasto. Oikealla Kauniaisten kansakoulun (nyk. Mäntymäen koulu) monitasoinen aula yhdistää rakennuksen siipiä. Punatiili seinissä ja liuskekivi lattiassa muistuttavat ulkoarkkitehtuurista. Kuva: Sirkkaliisa Jetsonen, Museovirasto.

Tilallista vaihtelua synnyttivät esimerkiksi aulan ja luokkasiiven väliset muutaman porraskelman tasoerot. Myös väli- ja/tai yläpohjien ylälaattapalkistot jätettiin usein näkyviin. Kattomuoto voitiin näyttää sisätiloissa, jolloin ylimmän kerroksen luokkahuoneet olivat vinokattoisia.

Koulujen sisäseinien värit olivat 1950-luvulla materiaalien omia värejä yhdistettyinä vaaleisiin maalipintoihin. Laajoja tehosteväripintoja käytettiin harvemmin, kuitenkin esimerkiksi kaiteiden pinnat saatettiin maalata voimakkaammin sävyin. Taidehankinnat elävöittivät osaa koulurakennuksista. Tyypillisimmin taide oli seinämaalaus aulassa tai portaikossa, toisinaan reliefi julkisivussa. Vuosikymmenen lopulla sisätilojen ilme alkoi pelkistyä.

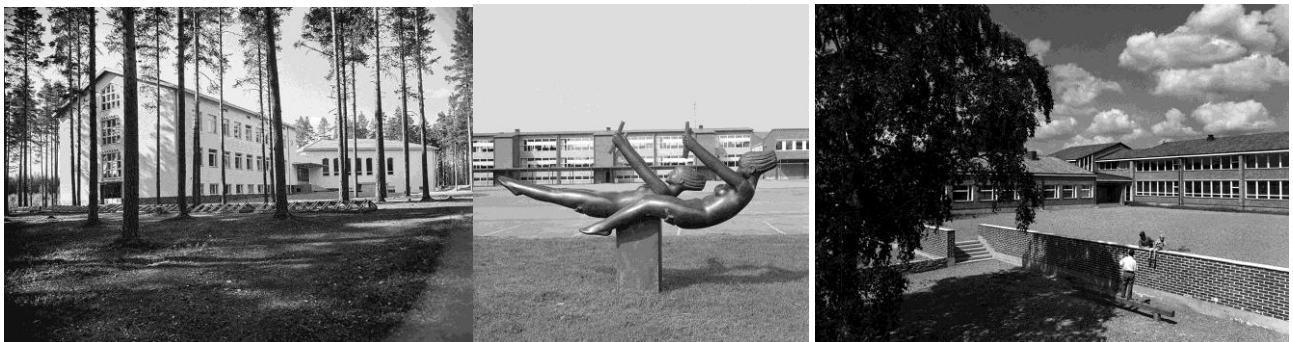

Taideteoksia sijoitettiin osaan koulurakennuksista. Paraisten keskuskansakoulun (1947–1954, nyky. Malmin koulu) voimistelusalin päädyssä on taidelija Heikki Niemisen reliefi. Kuva: Hede / Arkkitehtuurimuseo.

Koulujen talotekniset järjestelmät olivat 1950-luvulla yksinkertaisia. Luokat tuuletettiin välitunnin aikana. Oppilaat viettivät 45 minuutin oppitunnin jälkeisen 15 minuutin välitunnin ulkona. Painovoimaista ilmanvaihtoa saatettiin tehostaa koneellisella poistoilmanvaihdolla. Sitä käytettiin lähinnä voimistelusalissa, ruokailutilassa ja keittiössä. Keskuslämmitys pannuhuoneineen ja patteriverkostoineen oli vallitseva lämmitystapa. Lattialämmitystä kokeiltiin. Maaseutujen pienissä kouluissa saattoi olla vielä uunilämmitys. Keskusradio palveli kuulutuksia ja aamunavauksia.

Miltä koulurakennukset näyttivät?

Koulujen ulkoarkkitehtuuriin vaikutti 1950-luvun keskustelu kerrosten määrästä ja tilojen jäsentelystä. Tyypillisiä koulujulkisivujen piirteitä 1940-luvun lopulla ja 1950-luvun alkupuoliskolla olivat rapatut julkisivut, liuskekivikorosteet tai -sokkelit, tiili- tai peltikatteiset harjakatot. Ikkunauukkojen rivistöt leimasivat monikerroksista luokahuonesiipeä, voimistelusalisiiven tunnisti korkeista ikkunoista. Keskikäytäväkoulun päädyssä oli korkea lasipinta, sivukäytäväkoulun käytävän puoleisessa julkisivussa oli ikkuna-aukkoja eri tavoin. Sisäänkäyntien ja välituntikatosten yksityiskohdat suunniteltiin huolella.

Kuvat vasemmalta oikealle. Ruoveden yhteiskoulu. Pääsisääkäynti on luokkasiiven ja voimistelusalin välissä. Päätyikkunat kertovat keskikäytäväkoulusta. Kuva: Pekka Kyytinen / Museoviraston Kuvakokoelmat. Tiilimuurauksen, rappauksen ja mineriittilevyjen yhdistelmät olivat 1950-luvulle ominaisia. Porolahden kansakoulu Roihuvuoressa (Claus Tandefelt, 1959), edustalla Taisto Martiskaisen Kiikkujat-veistos. Kuva: Teuvo Kanerva / Museoviraston Kuvakokoelmat. Heinolan seminaarin harjoituskoulu (Bertel Saarnio, 1955–1956) oli valtion kouluhanke. Matalaa koulua ja tiilijulkisivuja suosittiin. Kuva: Pietinen / Arkkitehtuurimuseo

Vuosikymmenen loppupuoliskolla yksi- tai kaksikerroksisten matalien koulujen horisontaalisuus korostui, koska loivahkot peltikatot sekä yhtenäiset ikkunanauhat ja pyrkimys vaakasuuntaiseen julkisivuilmeeeseen yleistyivät. Puhtaaksi muurattu tiilijulkisivu tai tiili yhdistettynä rapattuun seinään oli tyypillinen julkisivu. Myös muut materiaaliyhdistelmät julkisivuissa yleistyivät. Asbestisementtituotteet, kuten suorat tai aaltomineriittilevyt, betonilaatat ja profiloidut metallilevyt, esimerkiksi alumiinista, olivat uutuuksia kouluissakin. Kantavat väliseinät voitiin näyttää muurattuina ulkonemina julkisivua rytmittämässä. Välituntikatos oli tärkeä osa koulurakennuksen arkkitehtuuria ja saattoi yhdistää matalan koulun eri osia toisiinsa. Koska monissa kouluissa oli oma pannuhuone, kokonaisuuteen kuului myös savupiippu.

Koulu kylänsä keskellä

Kouluverkon rakentaminen seurasi asuinrakentamista. Hankalien liikenneyhteyksien taakse raivattujen asutustilojen lähistölle tehtiin pieniä kyläkouluja, kuntien keskustaajamiin ja kirkonkyltiin isommat koulut ja oppikoulut. Kaupunkien kasvaessa sekä kansakouluja että oppikouluja toteutettiin uusiin kaupunginosiin. Koululle haettiin väljä ja keskeinen sijainti. Suurimmissa kaupungeissa koulut sijoituivat osaksi kaupunkimaista tiiviimpää rakennetta.

Koulurakennus oli lähiympäristönsä keskeinen julkinen rakennus, joka erottui kaupunkikuvassa – talo avoimen pihan taustalla. Välituntipiha suunnattiin mahdollisimman aurinkoiseen ilmansuuntaan. Kansakoulutontille sisällytettävä leikkikenttä tuli valtionavun piiriin 1950-luvun lopulla. Urheilukenttä pyrittiin sijoittamaan koulun välittömään läheisyyteen. Koulutontilla oli 1950-luvun koulurakennuksen rinnalla usein opettajien asuinrakennus, toisinaan myös vanhempi mahdollisesti puinen koulurakennus. Harvaanasuttujen seutujen keskustan kouluhin rakennettiin jonkin verran oppilasasuntoloita.

Helsinkiläisen koulun tontti pihoineen rajautui asuinrakennusten kortteleihin ja rakentamattomaan kallioalueeseen. Kuva: P-O Jansson / Helsingin kaupunginmuseo.

Tiukkoja normeja ja kukkaron nyörejä

Kansakoulujen rakentamisesta vastasivat kunnat. Maalaiskunnat ja 1950-luvun puolivälistä alkaen myös kauppalat saivat kansakoulurakentamiseen valtiolta avustusta ja lainaa. Valtio tuki kouluhankkeita valtionneuvoston määräämien ns. normaalihintapäätösten puitteissa.⁽⁴⁰⁾

Normaalihinnan ylittävistä kustannuksista kunta ei ollut oikeutettu saamaan valtionapua. Kouluhallitus tarkisti ja vahvisti koulurakennusten piirustukset ja työselitykset.

Normaalihintapäätöksissä määriteltiin luokkahuoneiden ja muiden tilojen koot, luokkahuoneen leveyden vaihteluväli, huonekorkeus sekä voimistelusalin ja erikoisluokkahuoneiden enimmäispinta-alat. Myös ikkunakorkeudesta, ikkuna-alasta, ilmanvaihdosta ja opettajien luontaisetuihin kuuluvien asuntojen pinta-aloista oli määräyksiä. Valtioneuvosto antoi 1950-luvulla ns. normaalihintapäätöksiä muutamia. Kansakoululain uudistuksen 1957 jälkeen päätökset päivitettiin vuosittain.

Rahoitus ohjasi sekä koulujen toteuttamista että niiden tiloja. Rakennusten tuli olla tarkoituksenmukaisesti (1948), taloudellisesti sekä laajuudeltaan kohtuullisiksi suunniteltuja (1954). Suunnitelmia saivat laatia riittävän asiantuntemuksen omaavat henkilöt. Myös tyyppipiirustuksia käytettiin.

Tapiolan kansakoulussa tyttöjen käsityön luokka ja kirjasto voitiin yhdistää ruokailutilaksi. Kuva: Pietinen / Arkkitehtuurimuseo.

Koulurakentamisen normaalihintaperusteita uudistettiin 1955. Kuutiotilavuuteen perustuneesta normaalihinnasta siirryttiin hyötyneliömetriperusteiseen. Kunnalta edellytettiin vahvistettua rakennusohjelmaa vuodesta 1954 eteenpäin. Virastokäsittely oli monipolvinen. Yli 20 miljoonan markan hankkeet kävivät kahteen kertaan lausunnolla rakennushallituksessa ennen vahvistamista kouluhallituksessa. Päätöshintoja ei korotettu 1950-luvun alkupuoliskolla, joten valtionosuus jäi jälkeen hintojennoususta.⁽⁴¹⁾

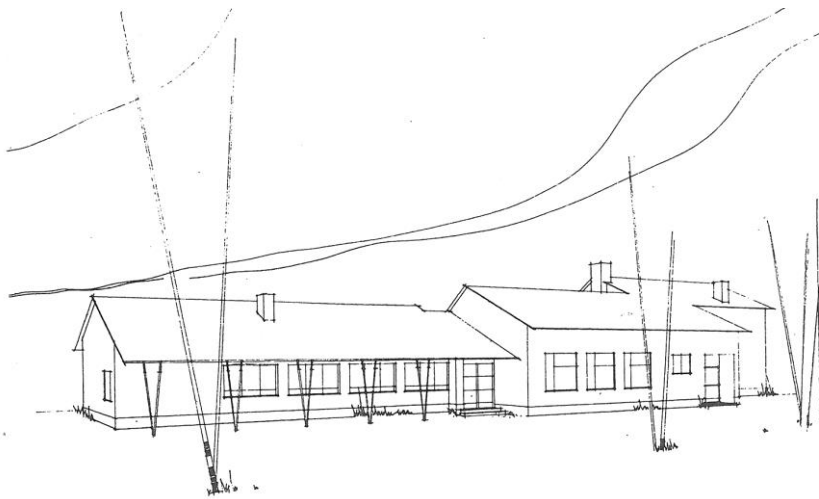
Normaalihintaperusteita uudistettiin seuraavan kerran kansakoululain 1957 ja -asetuksen 1958 myötä. Rahoituksen piiriin tuli uusia huonetiloja ja enemmän väljyyttä.⁽⁴²⁾ Yhden ja kahden opettajan kouluja järjestelmä kannusti puurakentamiseen. Kannatusyhdistysten aloittamat oppikoulut eivät olleet normaalihintajärjestelmästä riippuvaisia, mutta tiukka talous rajoitti niidenkin tilaohjelmaa.

Koska koulun rakentaminen oli suuri investointi, keskusteltiin ylellisyyden välttämisestä, kevytrakenteisten, yksinkertaisten ja halvempien koulujen ”puolesta”. Puurakenteisten koulujen enimmäiskokoa ja rakentamista rajoitti palolaki.⁽⁴³⁾ Rakennuskustannukset puhuttivat.

Rahoitusjärjestelmä sekä mahdollisti rakentamista että sitoi suunnittelua. Normiohjaus eriytti maalaiskuntien ja kaupunkien koulurakentamista.

Suunnittelijakirjoa

Koulurakennuksia suunnittelivat paikalliset suunnittelijat, koulusuunnitteluun ”erikoistuneet” arkkitehdit ja Maaseudun keskusrakennustoimisto. Eniten 1950-luvulla suunnitteli Maaseudun keskusrakennustoimisto, joka perustettiin 1949 palvelemaan maalaiskuntien rakentamista.⁽⁴⁴⁾ Toimisto tarjosi aluksi pienehköihin kouluihin tyyppipiirustuksia, joiden suunnittelusta se järjesti 1949 yleisen arkkitehtuurikilpailun.⁽⁴⁵⁾ Kilpailun pohjalta kehitellyt kahdeksan tyyppiä otettiin käyttöön 1950.⁽⁴⁶⁾ Toimiston suunnittelemat koulurakennukset toteuttivat tehokkaasti, joskin yksioikoisesti kuntien rakennusohjelmia. Kaikkiaan 1950-luvun loppuun mennessä toimistossa suunniteltiin 385 erilaista koulurakennusta (luvussa ovat mukana kansa-, oppi- ja ammattikoulut ja niihin liittyvät opettajien asuinrakennukset sekä oppilasasuntolat). Tyyppipiirustusten mukaan rakennettiin 464 kansakoulua sekä niiden asunto- ja talousrakennuksia.⁽⁴⁷⁾

Maaseudun keskusrakennustoimiston tyyppipiirustus kivirakenteisesta koulusta, jossa oli myös opettajien ja vahtimestarin asunnot. Koulun puolella oli kaksi tai kolme luokkahuonetta, yhdistetty veisto- ja voimistelusalali sekä kirjastohuone-lukusali. Lähde: Maalaiskunta 9/1950.

Kaupunginarkkitehtien tehtäviin kuului koulurakennusten suunnittelu. Esimerkkeinä 1950-luvun kouluja suunnitelleista kaupunginarkkitehteistä mainittakoon Martti Heikura Oulussa, Bertel Strömmer ja Jaakko Ilveskoski Tampereella sekä Kalevi Väyrynen Varkaudessa. Hilding Ekelundia on kutsuttu ”Karjaan kauppalanarkkitehdiksi”, sillä hän suunnitteli monia kunnan rakennuksia, kuten kouluja.

Kouluihin erikoistuneisiin arkkitehteihin lukeutuivat 1950-luvulla Jorma Järvi, Aarne Ervi, Osmo Sipari sekä Kaija ja Heikki Siren. Heidän kouluissaan näkyivät ensimmäisinä uudet toiminnalliset ja arkkitehtoniset ajatukset, kuten matala koulu, erilaiset valaistusratkaisut sekä halli- ja soluperiaatteet. He myös kirjoittivat koulusuunnittelusta ja -arkkitehtuurista.

Kouluista järjestettiin muutamia arkkitehtuurikilpailuja 1950-luvun taitteessa ja alussa.⁽⁴⁸⁾ Niiden tuloksia ovat mm. Meilahden kansakoulu Helsingissä ja Kirkonkylän-Hyrylän kansakoulu Tuusulassa. Molemmat olivat edelläkävijöitä matalan, enintään kaksikerroksisen koulutyypin käyttöönotossa.⁽⁴⁹⁾ Kansakoululain uudistuksen ansiosta kilpailutoiminta vilkastui 1950-luvun lopulla, jolloin kansalaiskouluihin haettiin uusia ratkaisuja.

Kirkonkylän-Hyrylän kansakoulun pelkistetty hahmo tuusulalaisessa maaseutumaisemassa. Koulutilojen ohella rakennuksessa oli kunnan kirjasto, ja juhla-voimistelusalua sekä siihen hallin välityksellä liittyvää ruokasalia voitiin käyttää ”paikkakunnan yleisenä juhlahuoneistona”. Kuva: Heikki Havas / Arkkitehtuurimuseo.

Monipuolinen vuosikymmen

1950-luvun kouluarkkitehtuuri oli monipuolista. Huolimatta taloudellisista rajoituksista uudisrakennuskouluja nousi ympäri maata palvelemaan suurten ikäluokkien lapsia. Maaseudun muutaman luokkahuoneen koulut olivat yksinkertaisia. Kolmikerroksisen kivikoulun hahmo edustaa vuosikymmenen tyypillisintä koulutaloa. Uusien ajatusten kirjoa olivat erilaiset toiminnalliset ja tilalliset mallit kuten keskihallit tai solukoulut. Lapsen mittakaavaa lähellä oleva rakennus ja ympäristö tulivat tavoitteeksi, ja matalan koulutalon läpimurto tapahtui vuosikymmenen lopulla.

Parhaan suomalaisen kouluarkkitehtuurin tavoitteet kiteytettiin 1950-luvun lopulla seuraavasti: pyrkimys inhimillisen, valoisan ja tarkoituksenmukaisen ympäristön luomiseen koulutyölle ottamalla huomioon myös maasto ja rakennusta ympäröivä luonto.⁽⁵⁰⁾

Piha-alueet ja ulkoleikit kuuluivat koululaisten päivärytmiin. Kuva: Pekka Kyytinen / Museoviraston Kuvakokoelmat.

Lähteet

Arrakoski, Olli et al. 1988: *Munkkiniemen yhteiskoulu 1938–1988: historiikki, matrikkeli*. Munkkiniemen yhteiskoulun seniorit, Helsinki.

Erkkilä, Sven 1957: Koulujen valaistuksesta. *Opettajain lehti* 3/1957, 32–34.

Ervi, Aarne 1955: Lohjan yhteiskoulu. *Arkkitehti* 11/1955, 174–178.

Isosaari, Jussi 1970: *Suomen koululaitoksen rakenne ja kehitys*. Otava, Helsinki.

Järvi, Jorma 1955: Koulurakennuksista. *Arkkitehti* 11/1955, 165–166.

Järvi, Jorma 1957: Koulurakennuksista. *Opettajain lehti* 3/1957, 24–26, 36.

Järvi, Jorma 1961: Hyvinkään kansalaiskoulu. *Arkkitehti* 7-8/1961, 128–132.

Järvi, Jorma 1961: Tapiolan yhteiskoulu, Espoo. *Arkkitehti* 7-8/1961, 119–127.

Jääskinen, Arvo 1951: Millainen on hyvä kansakoulurakennus. *Opettajain lehti* 25/1951, 666–668.

Kansakoulujen tyyppipiirustukset. *Maalaiskunta* 9/1950, 233–242.

Kansakoulujen tyyppipiirustuskilpailu. *Maalaiskunta* 17/1949, 420.

Kansakoulujen tyyppipiirustuskilpailu. *Maalaiskunta* 1/1950, 4–10.

Kansakoulurakennuksia koskeva neuvottelu. *Maalaiskunta* 6/1952, 166–169.

Koivula, Riikka 2012: *Yrjö Lindegrenin suunnitteleman Kitisenrannan koulun restaurointi- ja uudelleenkäyttösuunnitelma*. Diplomityö, Oulun yliopiston arkkitehtuurin osasto.

Kontio, Jaakko & Räike, Kalle 1962: Vuoksenniskan yhteiskoulu. *Arkkitehti* 3/1962, 30–37.

Mannila, Maarit 2011: Meilahden ala-aste. *Rakennushistorian tutkimus*. 2011.

Niskala, Martti 1960: MKR:n toiminnasta vuonna 1959. *Maalaiskunta* 9/1960, 441–447.

Nortomaa, V. Uusi valtioneuvoston päätös ja kansakoulujen rakentaminen. *Maalaiskunta* 7/1959, 326–329.

Opin sauna ennen ja nyt – aatteellinen näyttely taidehallissa 5.8.–5.9.1957. *Opettajain lehti* 34/1957, 4–6.

Päivärinne, E. Nykypäivän valaistustekniikkaa. *Suomen kunnallislehti* 9/1953, 262–267, 278

Salmela, A. Kansakoulurakennukset. *Maalaiskunta* 5/1951, 126–131.

Salo, Reino 1956: Lohjan yhteiskoulurakennus. *Rakennustaito* 6/1956, 184–188.

Seppälä, Mikko-Olavi 2015: *Juureva kosmopoliitti. Kulosaaren yhteiskoulun historia 1940–2015*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.

Sipari, Osmo 1958: Karjasillan keskikoulu, Oulu. *Arkkitehti* 12/1958, 195–199.

Siren, Kaija ja Heikki 1961: Kaukalahden kansakoulu, Espoo. *Arkkitehti* 7-8/1961, 138–142.

Siren, Kaija ja Heikki 1957: Tapiolan kansakoulu. *Arkkitehti* 6-7/1957, 93–100.

Syväoja, Hannu 2004: *Kansakoulu – suomalaisten kasvattaja. Perussivistystä koko kansalle*. PS-kustannus, Jyväskylä 2004.

Vaismaa, Esko 1953: Kansakoulujen uudisrakennustyöt – tämän hetken kunnallisen rakennustehtävän taustaa. *Maalaiskunta* 7/1953, 234–236.

Viitteet

(1) Vaismaa 1953, 234.

(2) Laki kansakoululaitoksen kustannuksista 102/1921, 19; Laki kansakoululaitoksen kustannuksista annetun lain muuttamisesta 791/1946.

(3) Salmela 1951, 126.

(4) Syväoja 2004, 58. Lukuvuonna 1960–1961 oli 6404 varsinaista kansakoulua ja 593 kansalaiskoulua.

(5) Yksityiskoulujen määrä kasvoi 147:stä 288:aan. Isosaari 1970, 101.

(6) Koivula 2012, 13.

(7) Valtakunnallinen rakennus- ja huoneistorekisteri, 12/2007

(8) Kansakoulu jakautui ala- ja yläkansakouluun vuoden 1957 lakimuutokseen saakka. Jatko-opetus muuttui uudistuksessa kansalaiskouluksi.

(9) Laki oppivelvollisuudesta annetun lain muuttamisesta 568/1948. Kunnalla oli oikeus lykätä muutosta enintään kymmenen vuotta, jos varsinaisen kansakoulun muuttaminen seitsenvuotiseksi olisi vaatinut kouluhuoneistojen laajentamista.

(10) Syväoja 2004, 277.

(11) Lukuvuonna 1960–1961 oli 46 kunnallista keskikoulua. Isosaari 1970, 89.

(12) Kansakoululaki 247/1957.

(13) Komiteatyöskentely koulujärjestelmän uudistamiseksi oli ahkeraa. Ennen sotavuosia alkanut työ jatkui 1940-luvulla erilaisten vaihtoehtojen parissa. Vuoden 1959 komiteamietinnössä esitettiin rakennemalli, joka peruskoulussa toteutui. Isosaari 1970, 82–91.

(14) Valtioneuvoston päätös maalaiskuntien ja kauppaloitten kansakoulurakennusten piirustusten, normaalihintojen ja kunnossapitokustannusten perusteista 528/1954.

(15) Järvi 1961, 128.

(16) Suunnittelija arkkitehti Yrjö Lindegren, nyk. Kitisenrannan koulu.

(17) Koivula 2012, 46, 73.

(18) Arkkitehti Jorma Järven ura koulusuunnittelijana alkoi Keravan yhteiskoulusta.

(19) Arrakoski 1988, 29–30.

(20) Laki kansakoululaitoksen kustannuksista annetun lain muuttamisesta 637/1943. Kunnan oli

annettava kansakoulun oppilaille täysinä työpäivinä maksuton ateria. Laissa annettiin kunnille viiden vuoden siirtymäaika.

(21) Jokaiseen kansakouluun oli rakennettava erityinen kerho- ja kirjastohuone. Jääskinen 1951, 667; Valtioneuvoston päätös maalaiskuntien kansakoulurakennusten piirustusten, normaalihintojen ja kunnossapitokustannusten perusteista. 788/1948.

(22) Laki lisäyksistä kansakoululaitoksen kustannuksista annettuun lakiin 359/1944.

(23) Suunnittelija arkkitehti Jorma Järvi.

(24) Seppälä 2015, 72.

(25) Valtioneuvoston päätös maalaiskuntien ja kauppaloitten kansakoulurakennusten piirustusten, normaalihintojen ja kunnossapitokustannusten perusteista 528/1954.

(26) Järvi 1955, 155–156; Järvi 1957, 24–26, 36. Sama artikkeli julkaistiin sekä Arkkitehti-lehdessä että Opettajain lehdessä.

(27) Kilpailuohjelmassa oli ilmoitettu, että rakennuksen kerrosluku ei saanut olla neljää suurempi. Ehdotusten joukossa oli luokahuonesiiviltään yksikerroksisiaakin ratkaisuja. Koska tontti oli ahdas, keskitetty ratkaisu voitti. Mannila 2011, 10–15.

(28) Suunnittelija arkkitehti Jorma Järvi.

(29) Suunnittelijat arkkitehdit Martta ja Ragnar Ypyä.

(30) Erkkilä 1957, 32.

(31) Jääskinen 1951, 667; Erkkilä 1957, 34; Päivärinte 1953, 265–266.

(32) Suunnittelija arkkitehti Jorma Järvi, nyk. Lyseonpuiston lukio.

(33) Suunnittelijat arkkitehti Eero Kajava ja arkkitehti Reijo Lehtovaara.

(34) Suunnittelija arkkitehti Jorma Järvi.

(35) Siren 1957, 94; Siren 1961, 138.

(36) Ervi 1955, 174; Salo 1956, 186.

(37) Järvi 1961, 119.

(38) Kontio & Räike 1962, 30–37.

(39) Sipari 1958, 195.

(40) Laki kansakoululaitoksen kustannuksista annetun lain muuttamisesta 886/1949.

(41) Vaismaa 1953, 234.

(42) Nortomaa 1959, 326.

(43) Kansakoulurakennuksia koskeva neuvottelu 1952, 166–169.

(44) Maatalousseurojen Keskusliitto ja Maalaiskuntien Liitto perustivat Maaseudun keskusrakennustoimiston tehostamaan maaseudun rakennusneuvontaa. Taustana oli Laki rakentamisesta maaseudulla (683/1945), joka tuli voimaan vuoden 1949 alusta.

(45) Kansakoulujen tyyppipiirustuskilpailu 1949, 420; Kansakoulujen tyyppipiirustuskilpailu 1950, 4–10.

(46) Kansakoulujen tyyppipiirustukset 1950, 233–242.

(47) Niskala 1960, 446.

(48) Arkkitehtuurimuseo, kilpailuarkisto.

(49) Sekä Meilahden koulu että Tuusulan-Hyrylän koulu ovat Viljo Revellin ja Osmo Siparin suunnittelema.

(50) Opin sauna ennen ja nyt 1957, 4–6.